

تاثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی شهری؛ رویکردی اجتماعی در برنامه ریزی محلات تاریخی؛ نمونه موردی بافت تاریخی شهر تهران^۱

محمدرضا یزدان پناه شاه آبادی*

حسن سجاذزاده**

چکیده

یکی از مهم‌ترین معضلات در بازآفرینی بافت تاریخی شهرها، کاهش مستمر جمعیت ساکن و کیفیت زندگی در این گونه بافت‌ها می‌باشد. مهم‌ترین راهبرد در طرح‌های توسعه شهری توجه به ابعاد کالبدی و اجتماعی کیفیت زندگی ساکنان به منظور تشویق ساکنان جهت ادامه سکونت در بافت‌های تاریخی بوده است. در پژوهش حاضر از طریق ارزیابی کیفیت ذهنی ساکنان به نقش سرمایه اجتماعی در کیفیت زندگی منطقه ۱۲ تهران پرداخته شده است. برای این منظور از طریق روش معادلات ساختاری و توزیع ۴۲۰ پرسشنامه بین ساکنان محلات تاریخی تهران (محلات حصار صفوی) به ارزیابی ارتباط بین سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی ساکنان پرداخته شده است. روایی پرسشنامه به تأیید ۱۲ نفر از متخصصان عرصه کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی رسیده است. نتایج بررسی نشان دهنده وجود ارتباط معنادار بین این دو حوزه مفهومی است. برازش مناسب مدل و ضریب همبستگی ۰.۵۹ نشان دهنده ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی ساکنان در سطح محلات تاریخی تهران در سطح اطمینان ۹۹ درصد است. در نتیجه توجه به ارتقاء شاخص‌هایی چون اعتماد، مشارکت شهروندی، پیوندهای همسایگی و شبکه‌های اجتماعی بتواند نقش مؤثری در ارتقاء کیفیت زندگی شهری داشته باشد.

کلیدواژه‌ها: کیفیت زندگی شهری، سرمایه اجتماعی، مدلسازی معادلات ساختاری، بافت تاریخی شهر تهران.

* دکترای شهرسازی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان. m.yazdanpanah@art.basu.ac.ir

** دانشیار شهرسازی، دانشگاه بوعلی سینا (نویسنده مسئول)، sajadzadeh@basu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۱۷

۱. مقدمه و بیان مسئله

امروزه موضوع جذب و نگهداشت جمعیت به عنوان یکی از اهداف اصلی در بازآفرینی محله‌های شهری به خصوص محلات با سابقه تاریخی است. ابعاد مختلفی در بازآفرینی چنین بافت‌هایی مطرح شده است. ابعاد اقتصادی، ابعاد محیطی و کالبدی، ابعاد اجتماعی و جامعه‌شناختی، اشتغال و مهارت‌های مربوطه، توسعه مسکن و ... از آن جمله هستند (بر گرفته از Roberts & Sykes, 2016). همه انواع بازآفرینی در چنین بافت‌هایی در یک هدف مشترک هستند. هدف ایجاد انگیزه برای ادامه فعالیت و سکونت در این محلات است. محلاتی که علی‌رغم وجود پتانسیل‌های فراوان کالبدی، عملکردی و هویت‌ناشی از سابقه تاریخی خود، بنا به دلایل مختلفی از جمله تأثیر منفی توسعه‌های جدید شهری، در ساختار شهر دچار انزوا شده و شأنیت و فرهنگ سکونتی خود را از دست داده‌اند.

منطقه ۱۲ شهر تهران که در بر دارنده بخش عمده بافت تاریخی شهر تهران است نیز دچار چنین انزوای ساختاری و کاهش شأنیت سکونتی است. بر اساس آمار منتشر شده از طرف مرکز آمار ایران، در طول ۴۰ سال گذشته این منطقه شاهد کاهش مستمر جمعیت و خروج ساکنان خود بوده است. ساکنانی که اغلب شکل دهنده به بافت اصیل اجتماعی شهر تهران نیز بوده‌اند. این در حالی است که در همین دوره شهر تهران به صورت مستمر شاهد افزایش جمعیت بوده است.

این منطقه تا قبل از تأسیس سلسله پهلوی بافتی منسجم، سستی و در هم تنیده از عملکردهای مختلف شهری مثل بازار، مراکز مذهبی و حکومتی و سکونت بوده است. با تغییر و تحولات پیش آمده در دوره پهلوی اول و حرکت به سوی مدرنیزاسیون در همه جنبه‌ها از جمله زندگی شهری و ادامه این روند در دوره پهلوی دوم، شاهد گسست در این ساختار منسجم بوده‌ایم. در واقع با جابه‌جایی مراکز حکومتی و کاهش اهمیت مراکز مذهبی مانند مساجد جامع و همچنین کاهش اهمیت عملکردهای مربوط به سکونت به نفع عملکردهای تجاری، این منطقه به عنوان قطب تجاری شهر تهران مطرح شد. کوچ بخش عمده‌ای از ساکنان طبقه بالای جامعه و حرکت به سوی مراکز قدرت در شهر (اغلب به سمت شمال شهر تهران) در کنار تبدیل بخشهای عمده‌ای از بافتهای مسکونی به عنوان فضاهای خدماتی پشتیبان عملکردهای تجاری (مثل تبدیل ساختمانهای مسکونی به دفاتر تجاری و یا انبار) کیفیتهای سکونتی را در بافت تاریخی شهر تهران کاهش و این امر خود تشدید کننده خروج جمعیت از این منطقه شده است. روندی که بعد از انقلاب سال ۵۷ و

علی رغم شروع موج جدید مهاجرت به شهرهای بزرگ چون تهران همچنان ادامه یافت. علت اصلی این امر را می توان در افزایش ارزش املاک تجاری در محدوده و حذف هویت سکونتی به نفع تجاری سازی متراکم در بافت جستجو نمود.

در طرح تفصیلی این منطقه توجه خاصی به راهبردهای حفظ و جذب جمعیت و همچنین ارتقاء سطح کیفیت سکونت در منطقه شده است. ولی باید توجه داشت موضوع کیفیت زندگی شهری، مفهومی پیچیده و چند بعدی است (Haas, 1999). بر این اساس ابعاد عینی کیفیت زندگی شهری مانند دسترسی به خدمات و تسهیلات شهری، کیفیتهای محیط طبیعی و مصنوعی، ابعاد اقتصادی و غیره، تنها بخشی از مفهوم کیفیت زندگی شهری را شکل می دهد. این در حالی است که ابعاد مختلفی چون ابعاد ذهنی و رفتاری (Marans & Stimson, 2011) و سرمایه اجتماعی (Hamdan et al., 2014; Petrosillo et al., 2013) از دیگر مفاهیم مؤثر بر میزان کیفیت زندگی شهری است.

در پژوهش حاضر بر آنیم نشان دهیم یکی از عوامل اصلی در کاهش تمایل به ادامه زندگی در منطقه ۱۲ تهران، کاهش شاخص سرمایه اجتماعی ساکنان است. ایجاد گسیختگی اجتماعی به علت مهاجرت ساکنان اصلی، کاهش تعاملات محلی و ارتباطات غیر رسمی ساکنان به علت غلبه عملکردهای تجاری در سطح منطقه منجر به کاهش سطح سرمایه اجتماعی ساکنان حال حاضر بافت این منطقه شده است. در واقع هدف اصلی این پژوهش بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری است. در صورت اثبات وجود ارتباط بین دو مفهوم سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی شهری اظهار شده (کیفیت ذهنی)، رویکرد جدیدی در زمینه راهبردهای ارتقاء کیفیت زندگی شهری و در نتیجه افزایش تمایل به ادامه زندگی در این منطقه، می توان دنبال نمود. بدین ترتیب فرضیه های اصلی این پژوهش عبارتند از:

شاخص های مختلف سرمایه اجتماعی در محلات تاریخی منطقه ۱۲ تهران در سطح پایینی قرار دارد.

۱. شاخص های کیفیت ذهنی زندگی شهری در محلات تاریخی منطقه ۱۲ تهران در سطح پایینی قرار دارد.

۲. ارتقاء شاخص های سرمایه اجتماعی می تواند منجر به افزایش سطح کیفیت ذهنی زندگی شهری در محله های تاریخی منطقه ۱۲ تهران گردد.

این تحقیق، تحقیقی توصیفی-همبستگی از شاخه میدانی است. توصیفی است چرا که شامل مجموعه روش‌هایی است که هدف آنها توصیف کردن شرایط یا پدیده‌های مورد بررسی است. (سرمد و همکاران، ۱۳۸۱: ۸۲) تحقیق توصیفی آنچه را هست توصیف می‌کند و به شرایط و روابط موجود، عقاید متداول، فرایندهای جاری، آثار مشهود یا روندهای در حال گسترش توجه دارد. (خاکی، ۱۳۷۹: ۱۰۴) در تحقیق حاضر نیز هدف توصیف مرتبه سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری ساکنان منطقه ۱۲ تهران و نحوه ارتباط این دو مفهوم می‌باشد. این تحقیق همبستگی است، زیرا تحقیقات همبستگی شامل کلیه تحقیقاتی است که در آنها سعی می‌شود رابطه بین متغیرهای مختلف با استفاده از انواع ضرایب همبستگی کشف و تعیین شود. بطور کلی در تحقیق به روش همبستگی هدف اصلی آن است که مشخص شود آیا رابطه‌ای بین دو یا چند متغیر کمی (قابل سنجش) وجود دارد و اگر این رابطه وجود دارد، اندازه و حد آن به چه میزان و از چه نوع است. (خاکی، ۱۳۷۹: ۱۲۱)

۲. ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی

در سال ۱۹۶۱ جین جیکوب در اثری تحت عنوان مرگ و زندگی شهرهای بزرگ امریکایی، مفهوم سرمایه اجتماعی را در معنی شبکه‌های اجتماعی که می‌توانند نقش کنترل اجتماعی را ایفا کنند، به کار برد. به نظر او شبکه‌های فشرده در قلمروهای قدیمی مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند که در ارتباط با نظافت و بهداشت محیط، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات مرتبط با بهبود کیفیت زندگی در مقایسه با مسئولین نهادی و رسمی نظافت و امور امنیتی و انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند. بنابراین جیکوب به منابع محلی برای شکلگیری سرمایه اجتماعی و نقش آن در بهبود کیفیت زندگی مردم توجه و رابطه این دو مفهوم را اینگونه تبیین می‌کند (Jacobs, 1961).

کلمن سرمایه اجتماعی را در چارچوب منافع حاصل از روابط اجتماعی تسهیل یافته در نظر گرفته و آن را در کنار سایر سرمایه انسانی و فیزیکی عامل پیشرفت و بهبود زندگی می‌داند. بدین ترتیب از نظر کلمن سرمایه اجتماعی به عنوان یک عامل تسهیل کننده جهت ارتقاء کیفیت زندگی عمل می‌کند (Coleman, 1990).

محور تمامی پنداشتها و تعاریف مطرح شده در خصوص سازه سرمایه اجتماعی، در مقیاس فردی، بر کیفیت و ارزش روابط در بین افراد است و در مقیاس فرا فردی مبتنی بر کیفیت و ارزش روابط بین گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادها است. این کیفیت روابط خود سازه‌های مهم برای کیفیت زندگی است که سوای از سطح فردی می‌تواند در محیط و مجموعه‌های مختلفی اعم از جامعه، محله، محیط کار، محیط تحصیل، خانواده و دیگر نهادها و سازمانهای اجتماعی مطرح شود (Woolcock, & Narayan, 2000).

پاتنام (۱۹۹۴) به عنوان یکی از مهمترین صاحب‌نظران در حوزه سرمایه اجتماعی، بیان می‌دارد، سرمایه اجتماعی یک منبع بالقوه در راستای رونق اقتصادی جامعه است. زیرا این سرمایه از طریق سازماندهی اجتماعی و تسهیل اقدامات هماهنگ کارایی جامعه را افزایش می‌دهد (Putnam et al., 1994). از همین منظر می‌توان از این فرآیند در راستای اقدامات هماهنگ و سازماندهی اجتماعی جهت دستیابی به کیفیت زندگی بالاتر نیز بهره گرفت. ایگرسلی در تحقیق خود ثابت کرد در شرایط نسبتاً مطلوب اقتصادی که جامعه از لحاظ مادی حداقل دارای شرایط متوسط باشد، پیوندهای اجتماعی پیش‌بینی کننده‌ای قوی برای میزان نشاط است. این نشاط می‌تواند به عنوان یک سنجه برای میزان کیفیت زندگی در نظر گرفته شود (Eckersley, 1999).

کیفیت زندگی سازه‌ای است که جدا از ابعاد مادی، ابعاد فرامادی را نیز تحت پوشش خود دارد. یکی از این ابعاد نشاط در مقیاس فردی و اجتماعی است که بخشی از عوامل مؤثر بر آن عوامل غیر مادی هستند. در مجموع گسترش و تسهیل شبکه ارتباطات و پیوندهای اجتماعی، سطح دسترسی افراد و گروه‌ها را به منابع اجتماعی و اقتصادی ارتقاء می‌دهند. این پیوندها و ارتباطات در اشکال متفاوت خود، یعنی بصورت درون گروهی (Bonding social Capital) و بین گروهی (Bridging Social capital) و ارتباطی (Linking social capital) به مثابه نوعی چسب، باعث می‌شود که عناصر موجود در جامعه به هم اتصال یابند و کنش‌ها جمعی از قبیل تعاون، حمایت‌های اجتماعی و ... تسهیل گردد. وجود کنش‌های جمعی و حل مسأله بصورت گروهی باعث استفاده بهتر از منابع اجتماعی، تقلیل هزینه‌ها و افزایش کارایی برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و عمرانی در سطح جامعه می‌گردد. پس می‌توان ادعا کرد که کیفیت زندگی در ابعاد مختلف خود از قبیل کیفیت محیطی، روانی، فیزیکی، اجتماعی، جسمی و روحی، تحت تأثیر کیفیت ارتباطات و پیوندهای اجتماعی می‌باشد. مطالعه هوت گراو و کراسپی (۲۰۰۳) رابطه بین سرمایه اجتماعی و

سنجه‌های مربوط به سلامت عمومی و اجتماعی، که به عنوان شاخص‌های کیفیت زندگی شناخته شده‌اند را مورد تأیید قرار داده است (Holtgrave & Crosby, 2003).

حمدان و همکاران (۲۰۱۴) در پژوهشی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی شهری را در محلات با تراکم مسکونی بالا در ناحیه کالانگ والی در مالزی (Klang Valley, Malaysia) مورد بررسی قرار داده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد سرمایه اجتماعی به عنوان یک دارایی در سطح محله می‌تواند منجر به ارتقاء کیفیت زندگی شهری ساکنان محله شده و تأثیر مستقیمی بر رفاه فردی، خانوادگی و اجتماعی دارد. بر اساس نتایج به دست آمده، این پژوهش سرمایه اجتماعی را به عنوان یکی از ابعاد اصلی توسعه محله مطرح می‌نماید (Hamdan et al., 2014).

پتروسیلو و همکاران در مطالعه‌ای که در جزایر کوچک ناحیه سیسیل ایتالیا به انجام رسانده‌اند اعتقاد دارند کیفیت زندگی شهری نه تنها به سطح درآمد اقتصادی که به ابعاد جامع ذهنی و عینی به طور همزمان ارتباط دارد. آنها توسعه اقتصادی را در صورتی که سبب حفظ منابع طبیعی و در نظر گرفتن محدودیتهای آن شود، منجر به افزایش کیفیت زندگی ساکنان می‌دانند. آنها سرمایه اجتماعی را به عنوان یک ابزار هدایت کننده در راستای دستیابی به این هدف معرفی می‌کنند و این سرمایه را یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی ساکنان در کنار سرمایه اقتصادی و ابعاد عینی کیفیت زندگی می‌دانند (Petrosillo et al., 2013).

در خصوص ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در سطح ایران نیز پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است. در پژوهشی که در سه محله مختلف در شهر گنبد کاووس صورت گرفته، ارتباط بین این دوسازه در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار بوده است. این پژوهش نشان دهنده آن است که در مجموع سازه سرمایه اجتماعی ۳۶ درصد تغییرات شاخص کیفیت زندگی را تبیین می‌کند (غفاری، اونق، ۱۳۸۵) در پژوهشی در سطح تهران نیز ارتباط بین این دو سازه در سطح اطمینان ۹۹ درصد به اثبات رسیده و میزان همبستگی آن ۰.۵۳۲ بوده است. در این پژوهش در بین شاخصهای مختلف سرمایه اجتماعی، شاخص اعتماد بیشترین تأثیر را بر سازه کیفیت زندگی داشته است (وصالی، توکل، ۱۳۹۱). تحلیل داده‌های حاصل از پیمایش انجام شده در شهر مشهد نشان داد که سرمایه اجتماعی در تبیین متغیر کیفیت زندگی بیش از درآمد و تحصیلات دارای اهمیت است (نوغانی و همکاران، ۱۳۸۷).

بسیاری از صاحب نظران بر این باورند که متقاعدکننده‌ترین تأثیر سرمایه اجتماعی را باید در تأثیر مثبت آن بر سلامت شخصی دید. نکته‌ای که حتی در قرن نوزدهم مورد تأکید جامعه‌شناسی چون دورکیم بود که پیوند مشخصی را بین نرخ خودکشی و همبستگی فرد با جامعه پیدا کرده بود. همچنین پژوهش‌های زیادی ارتباط قطعی بین بیماری و انزوای اجتماعی را تأیید کرده است. بطور کلی با توجه به آنچه تا بحال گفته شد، نحوه تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی را می‌توان به صورت موارد زیر بیان نمود:

- از طریق تسهیل کنش‌های فردی و جمعی برای بهبود شرایط عینی زندگی مثل نظافت عمومی شهر، بهبود شرایط شغلی، بهبود شرایط اقتصادی، امنیت و ...
- از طریق تأثیر بر بهداشت عمومی و سلامت جسمی (تحقیقات نشان می‌دهد رابطه تنگاتنگی بین بیماری و انزوای اجتماعی وجود دارد)
- از طریق بهبود بهداشت روانی و شرایط روحی و فردی (تحقیقات نشان داده سرمایه اجتماعی بالاتر شرایط روحی - روانی بهتر را به دنبال دارد)
- از طریق تأثیر بر احساس فرد نسبت به خود
- تقویت همبستگی اجتماعی
- از طریق ایجاد شرایط اجتماع‌پذیری برای فرد که خود از شاخص‌های کیفیت زندگی است.

۳. طراحی تحقیق

۱.۳ شناسایی متغیرهای تحقیق

در این تحقیق دو حوزه مفهومی مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به فرضیات تحقیق متغیر مستقل این تحقیق سرمایه اجتماعی و سازه شکل دهنده به آن و متغیر وابسته شامل کیفیت زندگی شهری و سازه‌های مربوطه است.

یکی از بزرگترین کاستی‌های سرمایه اجتماعی، فقدان اتفاق نظر در سنجش و اندازه‌گیری آن است. در این باره، دست کم دو رویکرد اجمالی اتخاذ شده است. رویکرد نخست آن است که گروه‌ها و اعضای آن‌ها را در جامعه مفروض سرشماری می‌کنند (مشاهده مستقیم) و رویکرد دوم، داده‌های مربوط به سطوح اعتماد، تعهد و دخالت مدنی بررسی می‌شوند. (تاجبخش و همکاران، ۱۳۸۴) پاتنام سرمایه اجتماعی را شامل ابزارهایی جهت

سازماندهی اجتماعی می‌داند که عبارتند از: هنجارهای جامعه، شبکه‌ها و شاخص اعتماد (Putnam, 1994). اینگلهارت و همکاران در پیمایش ارزش‌های جهانی از شاخص‌های اعتماد برای سنجش سرمایه اجتماعی استفاده کرده‌اند (Inglehart et al., 1998). بانک جهانی جهت سنجش سرمایه اجتماعی شش شاخص را معرفی کرده است: گروه‌ها و شبکه‌ها، اعتماد و همکاری، فعالیت‌های جمعی، اطلاعات و ارتباطات، همبستگی و مشارکت اجتماعی، توانمندسازی فعالیت (Grootaert, 2003). هلی‌ول و همکاران در تحقیقی که رابطه بین سرمایه اجتماعی و رفاه را در مواقع بروز بحران در ایالات متحده آمریکا بررسی کرده‌اند، دو شاخص تعاملات نزدیک (شامل تعامل با دوستان، خانواده، همسایگان) و تعاملات گسترده (شامل شرکت در انتخابات، کارهای داوطلبانه و خیرخواهانه) را جهت سنجش سرمایه اجتماعی استفاده کرده‌اند (Helliwell et al., 2014). در ارتباط با سنجش و بررسی سرمایه اجتماعی در مقیاس محله به نظر می‌رسد یکی از مدل‌های تحلیلی که از کارایی قابل قبول برخوردار باشد، مدل لی و همکاران است (براتی، یزدان پناه، ۱۳۹۰). در این چارچوب تحلیلی سرمایه اجتماعی در قالب سه بعد پیوند همسایگی، شبکه اجتماعی، مشارکت شهروندی در ارتباط با اعتماد اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرد (Leyden, 2003; Li et al., 2005). با توجه به مقیاس و هدف این پژوهش، در نهایت چهار شاخص پیشنهادی لی و همکاران به عنوان شاخص‌هایی نهایی سرمایه اجتماعی مورد سنجش قرار گرفت.

با توجه به ابعاد مختلف موجود در سازه کیفیت زندگی، رشته‌های مختلفی به آن پرداخته‌اند. در این میان جغرافیدانان و برنامه‌ریزان و طراحان شهری بیشتر به ابعاد عینی و محققان حوزه‌های روانشناسی، سلامت و جامعه‌شناسی بیشتر به جنبه‌های ذهنی کیفیت زندگی شهری توجه کرده‌اند (Han et al., 2016).

در پژوهش که در ناحیه آتلانتا (Atlanta region) به انجام رسیده است، مجموعه شاخص‌های کیفیت زندگی شهری را در هفت دسته شامل امکانات و تسهیلات، اقتصاد، آموزش، بهداشت، مسکن، امنیت و حمل و نقل معرفی کرده‌اند (Lee & Guhathakurta, 2013). در سال ۲۰۱۳ پژوهشی در زمینه کیفیت زندگی در نواحی مختلف فرانسه به انجام رسید. در این پژوهش از هفت شاخص برای ارزیابی میزان سلامت اجتماعی استفاده کرده‌اند. این مفهوم با توجه به اهداف بیان شده در پژوهش، بسیار نزدیک به مفهوم کیفیت زندگی شهری است. شاخص‌های بکار رفته در این پژوهش عبارتند از: میزان درآمد، اشتغال

و کار، آموزش، بهداشت، مسکن، امنیت و پیوندهای اجتماعی (Jany-Catrice & Marlier, 2013). سانتوس و مارتین (۲۰۱۳) در پژوهش خود پیشنهاد سیستمی جهت پایش کیفیت زندگی در شهر پورتو ارائه کرده‌اند (MSUQL: Monitoring System on Urban Quality of Life). شاخص‌های بکار گرفته شده در این سیستم عبارتند از: شرایط محیطی، شرایط کالبدی و فیزیکی، شرایط اقتصادی و شرایط اجتماعی. این شاخصها هر کدام مجموعه‌ای از زیر شاخصها را شامل می‌شوند (Santos & Martins, 2013). در سال ۲۰۱۳ پژوهشی در زمینه اندازه‌گیری کیفیت زندگی در شهرهای مرزی بین امریکا و مکزیک انجام گرفته است. در این پژوهش برای سنجش کیفیت ذهنی زندگی شهری به بررسی میزان رضایتمندی در شاخصهایی چون کیفیت زندگی شخصی، آموزش، اقتصاد محلی، امنیت عمومی، مسکن، کیفیتهای محیطی، خدمات عمومی، حمل و نقل و رضایتمندی کلی از زندگی پرداخته شده است (McAslan et al., 2013). مارانز (۲۰۱۵) در پژوهش خود که به بررسی ارتباط بین کیفیت زندگی شهری و میزان پایداری محیطی پرداخته است، سه دسته شاخص را جهت سنجش کیفیت زندگی شهری پیشنهاد می‌کند که عبارتند از شاخصهای عینی، شاخصهای ذهنی و شاخصهای رفتاری. شاخصهای ذهنی خود شامل زیرشاخصهایی است. رضایت از محله و مسکن، تمایل به حرکت، ادراک از میزان جرم، رضایت کیفیت آموزش، رضایت از خدمات بهداشتی و درمانی، احساس نسبت به همسایگان، رضایت از جمع آوری زباله و نظافت، رضایت از میزان تراکم جمعیتی موجود در محیط، رضایت از دولت و حاکمیت، میزان احساس سلامت، رضایت از وضعیت خانوادگی، شغل و غیره (Marans, 2015). در پژوهشی که جهت سنجش کیفیت زندگی شهری شهر هنگ کنگ در دو سطح فردی و محلی انجام شده است، شاخصهایی چون استانداردهای عمومی زندگی، وضعیت اشتغال، وضعیت مسکن، وضعیت سلامت، ارتباطات خانوادگی، موقعیت مالی و اقتصادی، ارتباطات اجتماعی، فعالیتهای فراغتی و تفریحی، میزان انجام امور مورد علاقه و احساس استقلال شخصیتی و آزادی (Low et al., 2018).

جهت سنجش کیفیت زندگی شهری در پژوهش حاضر، با توجه به ادبیات بررسی شده در حوزه کیفیت زندگی شهری، چهار بعد کیفیت اقتصادی محیط شهری، کیفیت اجتماعی محیط شهری، کیفیت کالبدی محیط شهری و در نهایت رضایتمندی ترکیبی در نظر گرفته شده است. بعد رضایتمندی ترکیبی به ابعادی از کیفیت زندگی شهری می‌پردازد که ماهیتی ترکیبی بین سه شاخص دیگر را داراست. این شاخص آخر از جمله در پژوهش براتی و

یزدان‌پناه (۱۳۹۰) که در شهر جدید پردیس به انجام رسیده، استفاده شده است. بدین ترتیب با توجه به فرضیات پژوهش و شاخصهای در نظر گرفته شده برای سازه‌های مکنون سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری می‌توان انتظار داشت:

۱. شاخصهای مختلف سرمایه اجتماعی چون پیوندهای همسایگی، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت مدنی و اعتماد در سطح محلات تاریخی تهران پایین است.
۲. میزان رضایتمندی از شاخصهای مختلف کیفیت زندگی چون ابعاد کالبدی، ابعاد اجتماعی، ابعاد اقتصادی و رضایتمندی ترکیبی در محلات تاریخی تهران پایین است.
۳. شاخصهای مختلف سرمایه اجتماعی ساکنان بر میزان رضایتمندی آنها از ابعاد مختلف کیفیت زندگی مؤثر است.

۲.۳ تدوین پرسش‌نامه، روش نمونه‌گیری و روش تحلیل داده‌ها

به منظور تدوین پرسش‌نامه، ابتدا سنجه‌های تحقیق بر اساس شاخصهای سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی شهری تعریف گردید. سپس این متغیرها به ۱۲ نفر از متخصصان حوزه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی ارائه و مورد بررسی و بازنگری قرار گرفت. همچنین میزان پایایی پرسشنامه از طریق شاخص آلفای کرونباخ مورد سنجش قرار گرفت که میزان آن (۰.۹۱۷) نشان دهنده پایایی مناسب پرسشنامه است. جهت تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است. بر اساس این فرمول حجم جامعه نمونه متناسب با جمعیت محلات هدف برابر ۳۸۱ نمونه است. در مجموع ۴۲۰ پرسشنامه در محلات تاریخی منطقه ۱۲ تهران (بخش حصار صفوی شامل محلات ۱- سنگلج، ۲- بازار و سیروس، ۳- امامزاده یحیی و ۴- ارگ- پامنار) به نسبت جمعیت محلات توزیع و با حذف نمونه‌های دارای پاسخهای ناقص در نهایت ۳۸۹ نمونه وارد فرآیند تحلیل شد. مشارکت کنندگان در این محلات به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. البته در انتخاب مشارکت کنندگان نهایی حداقل سابقه سکونت ۱۰ سال در سطح منطقه به عنوان یک شرط ضمنی در نظر گرفته شده است.

به منظور بررسی ارتباط بین متغیرهای سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری از مدلسازی معادلات ساختاری که یکی از روشهای پیشرو در تحلیل‌های آماری علوم رفتاری و محیطی است استفاده کرده‌ایم. در این روش شاهد حضور متغیرهای آشکار

(مشاهده شده توسط پرسشنامه تدوینی) و متغیرهای مکنون (سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری) هستیم که توسط متغیرهای آشکار تبیین می‌شوند.

۳.۳ تبیین عوامل کیفیت ذهنی زندگی شهری در محدوده مورد مطالعه

همانطور که بیان شد در این تحقیق کیفیت ذهنی زندگی شهری از طریق ابعاد کیفیت محیط کالبدی، اجتماعی، اقتصادی و رضایت مندی ترکیبی مورد بررسی قرار گرفته است. این ابعاد می‌توانند با یکدیگر همبستگی داشته و منجر به تعریف متغیرهای جدیدی با ترکیب بین آنها شوند. بدین منظور از طریق روش تحلیل عاملی اکتشافی به شناسایی عوامل درونی مؤثر در کیفیت ذهنی زندگی شهری در محلات تاریخی منطقه ۱۲ تهران اقدام شده است. نتایج تحلیل عاملی منجر به طبقه‌بندی متغیرهای مختلف کیفیت ذهنی زندگی شهری در قالب ۶ عامل شده است. با توجه به نوع سؤالاتی که در هر عامل قرار گرفته است و برقراری ارتباط منطقی بین آنها می‌توان به نام گذاری متغیرها اقدام نمود. (جدول ۱)

جدول ۱. عوامل و متغیرهای کیفیت ذهنی زندگی شهری - بارهای عاملی، مقادیر ویژه و واریانس تبیین شده

ابعاد و شاخص‌ها	بار عاملی	مقادیر ویژه	واریانس تبیینی هر عامل	واریانس جمعی عوامل
عامل ۱: کیفیت دسترسی به خدمات		۴.۵۱	۱۶.۶۹	۱۶.۶۹
میزان رضایت از نحوه جابجایی و دسترسی به حمل و نقل عمومی	۰.۷۵۴			
میزان رضایت از امکانات بهداشتی و درمانی	۰.۷۳۱			
میزان رضایت از دسترسی به خرید مایحتاج روزانه	۰.۷۲۸			
میزان رضایت از دسترسی به امکانات ورزشی، فراغتی و فرهنگی	۰.۶۹۸			
میزان رضایت از دسترسی به امکانات آموزشی	۰.۶۳۰			
عامل ۲: کیفیتهای محیط شهری		۳.۲۸	۱۲.۱۵	۲۸.۸۴
هنگام حرکت در سطح محله به چه میزان احساس آرامش روحی می‌کنید؟	۰.۷۶۶			
آیا محیط محله شما را به پیاده‌روی تشویق می‌کند؟	۰.۷۲۸			
تا چه حد فضای محله را زیبا می‌دانید؟	۰.۶۵۴			

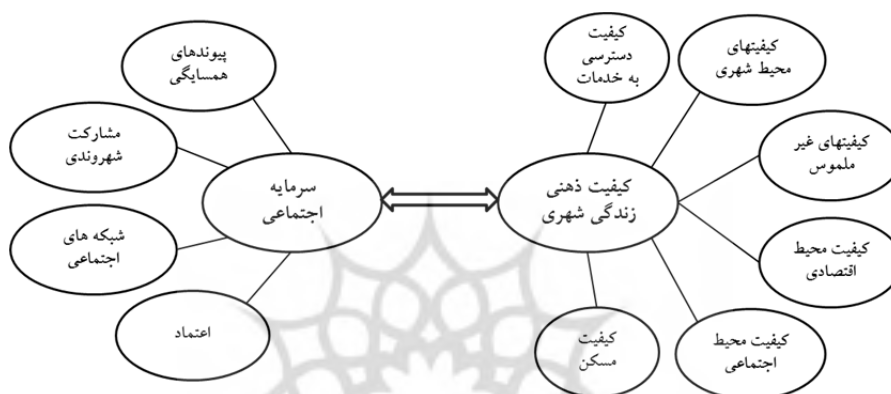
۳۹.۰۹	۱۰.۲۵	۲.۷۷	عامل ۳: کیفیتهای غیر ملموس
		۰.۷۰۴	تا چه حد در آینده به بهبود شرایط محله خود از جنبه‌های مختلف امید دارید؟
		۰.۶۳۹	با زندگی در این محله تا چه حد احساس امنیت می‌کنید؟
		۰.۵۴۱	آیا با زندگی در شهر پردیس سلامت جسمی و روحی شما و خانوادتان تأمین می‌شود؟
		۰.۴۹۹	آیا شرایط محله امکان پیشرفت فردی و اجتماعی را برای شما و خانوادتان تأمین می‌کند؟
۴۷.۹۵	۸.۸۶	۲.۳۹	عامل ۴: کیفیت محیط اقتصادی
		۰.۸۴۳	تا چه حد از شرایط مالی و اقتصادی خود راضی هستید؟
		۰.۸۱۲	میزان رضایت شما از شغل‌تان به چه میزان است؟
		۰.۷۵۱	با توجه به شرایط موجود شهر تا چه حد به ارتقاء شرایط شغلی و درآمدی خود امید دارید؟
۵۶.۲۴	۸.۲۹	۲.۲۴	عامل ۵: کیفیت محیط اجتماعی
		۰.۷۸۲	تا چه حد از میزان و نحوه ارتباطات خود در سطح محله و همسایگان راضی هستید؟
		۰.۶۸۸	به نظر شما محیط و شرایط محله تا چه حد به شما امکان آشنایی و مراوده روزانه با دیگران را می‌دهد؟
		۰.۶۵۵	شرایط محله تا چه حد به شما امکان مشارکت در امور مختلف را می‌دهد؟
۶۲.۲۶	۶.۰۱	۱.۶۲	عامل ۶: کیفیت مسکن
		۰.۷۳۰	آیا از شرایط مربوط به هزینه‌های مسکنی که در آن ساکن هستید راضی هستید؟ (هزینه‌هایی از قبیل هزینه خرید یا اجاره، هزینه‌های ماهیانه مربوط به شارژ و غیره)
		۰.۶۹۴	به چه میزان از شرایط فیزیکی خانه‌ای که در آن زندگی می‌کنید، شامل متراژ خانه، تعداد اتاق، نوع آن اعم از آپارتمانی یا حیاط دار، زیبایی و آسایش آن، رضایت دارید؟

مأخذ: نگارندگان

۴.۳ مدل مفهومی پژوهش

با توجه به شاخصهای چهارگانه سرمایه اجتماعی و عوامل ششگانه کیفیت ذهنی ذهنی زندگی شهری، مدل مفهومی شکل ۱ به عنوان چارچوب اصلی جهت بررسی فرضیه اصلی تحقیق مورد استفاده قرار خواهد گرفت. این مدل در راستای بررسی سنجش سرمایه

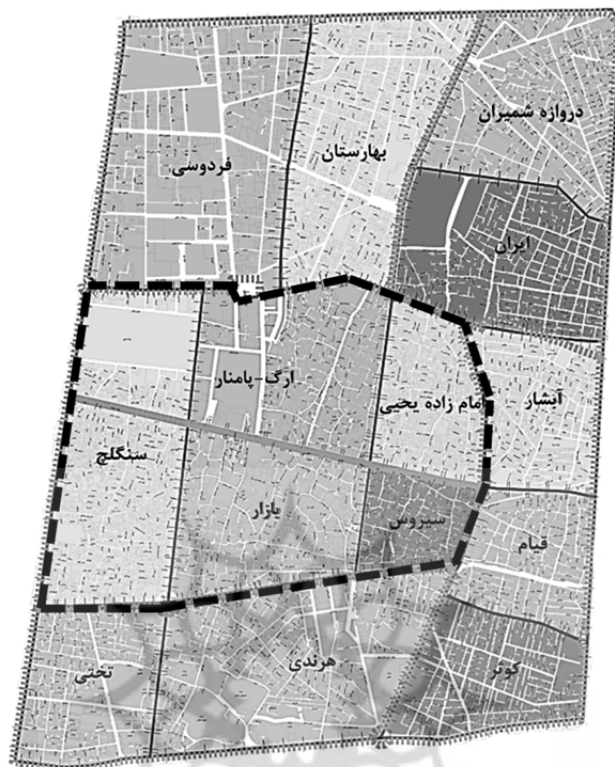
اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری در محله‌های تاریخی منطقه ۱۲ تهران (فرضیه ۱ و ۲) و بررسی ارتباط بین این دو حوزه مفهومی (فرضیه ۳) در نظر گرفته شده است. سرمایه اجتماعی در این مدل از طریق چهار سازه و کیفیت ذهنی زندگی شهری از طریق شش سازه تبیین می‌شوند که البته در فرآیند تحلیل، میزان تبیین دو شاخص سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهر توسط سازه‌های معرفی شده نیز مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

۴. معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه این پژوهش منطقه ۱۲ تهران است که در بر دارنده هسته تاریخی شهر می‌باشد. بیش از ۴۳ درصد از محدوده ۱۶۰۰ هکتاری این منطقه از گستره‌ها و پهنه‌های شاخص و ارزشمند تشکیل شده است. طبق گزارش اطلس کلانشهر تهران این منطقه در ۴۰ سال اخیر به غیر از بازه سالهای ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به صورت مستمر شاهد خروج جمعیت و خانوار بوده است (جدول ۲). این در حالیست در همین بازه زمانی بیش از ۴ میلیون نفر به جمعیت شهر تهران اضافه شده است. به لحاظ موقعیت مکانی این منطقه به طور تقریبی در مرکزیت شهر تهران قرار داشته و شامل ۱۳ محله است. از بین محلات این منطقه چهار محله تاریخی که هسته اولیه شهر تهران را شکل داده‌اند شامل محلات سنگلج، بازار و سیروس، امام زاده یحیی و ارگ - پامنار با توجه به قدمت بیشتر به عنوان محلات هدف در نظر گرفته شده است. (شکل ۲)

شکل ۲. موقعیت محلات مورد مطالعه
 مأخذ: طرح تفصیلی منطقه ۱۲ تهران

جدول ۲. روند تغییرات جمعیتی شهر تهران و منطقه ۱۲ تهران

سال	نرخ رشد جمعیت (درصد)				۱۳۹۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۶۵	۱۳۵۵	
	۹۵-۹۰	۹۰-۸۵	۸۵-۷۵	۶۵-۵۵							
شهر تهران	۱.۱۸		۱.۳۳	۱.۱۰	۲.۹۵	۸۶۶۸۰۷۰	۱	۷۷۱۱۳۰	۶۷۵۸۴۵	۶۰۵۸۲۰۷	۴۵۳۰۲۳۳
منطقه ۱۲	-۰.۳۰	-۰.۷۰	۲.۵۶	۱.۹۴	-۲.۶۴	۲۴	۲۳	۲۴	۱۸	۲۳	۳۰
				-		۲۲	۵۷	۴۱	۹۶	۰۶	۱۷
						۶۸	۶۲	۹۰	۲۵	۵۷	۰۱

مأخذ: (حبیبی و هورکارد، ۱۳۸۴؛ مرکز آمار، ۱۳۹۶)

۵. یافته‌های پژوهش

وضعیت متغیرهای مختلف بررسی شده در این تحقیق در سطح منطقه ۱۲ تهران در جدول ۳ نشان داده شده است. با توجه به اینکه طیف لیکرت ۱ تا ۵ مبنای تدوین پرسشنامه حاضر است، جهت بررسی وضعیت هر متغیر از میانگین امتیاز داده شده در جامعه نمونه استفاده کرده‌ایم. طیف لیکرت استفاده شده در پرسشنامه این تحقیق شامل متغیرهای گسسته است که هنگام محاسبه میانگین تبدیل به متغیرهای پیوسته می‌شوند. لذا در تحلیل وضعیت متوسط بدین گونه عمل شده است: $(1.8 \leq \mu < 2.6)$ وضعیت متغیر بسیار نامناسب، $(2.6 \leq \mu < 3.4)$ وضعیت متغیر نامناسب، $(3.4 \leq \mu < 4.2)$ وضعیت متغیر نسبتاً مناسب (متوسط)، $(4.2 \leq \mu < 5)$ وضعیت متغیر کاملاً مناسب

جدول ۳. وضعیت شاخصهای مختلف تحقیق در منطقه ۱۲ تهران

وضعیت	میانگین	ابعاد، شاخصها و سنجها
سرمایه اجتماعی		
-	-	پیوندهای همسایگی
نامناسب	۱.۹۲	تا چه حد شما و همسایگانتان به خانه یکدیگر رفت و آمد می‌کنید؟
بسیار نامناسب	۱.۵۳	در صورت نداشتن وسیله‌ای در منزل تا چه حد امکان دارد آن را از یکی از همسایگانتان قرض بگیرید؟
بسیار نامناسب	۱.۷۱	به چه میزان با همسایگانتان برای رفع مشکلات محله گفتگو می‌کنید؟
-	-	شبکه اجتماعی
نامناسب	۱.۹۸	تا چه حد افرادی در اطراف شما هستند که می‌توانید با آنها صحبت و یا درد و دل کنید؟
بسیار نامناسب	۱.۷۲	تا چه حد افرادی در اطراف شما هستند که می‌توانید از آنها پول قرض بگیرید؟
نامناسب	۲.۱۸	تا چه حد افرادی در اطراف شما هستند که می‌توانید با آنها برای تفریح یا خرید به بیرون بروید؟
بسیار نامناسب	۱.۶۶	در چند گروه غیر رسمی مانند صندوق قرض الحسنه، هیات مذهبی، گروه های فنی و ... عضو هستید؟
-	-	مشارکت شهروندی
نامناسب	۲.۴۵	یا تمایل دارید در انتخابات شورای شهر شرکت کنید؟
متوسط	۳.۳۸	در صورتیکه از سوی مسئولان شهر در مناسبت‌ها و اعیاد، برنامه‌های تفریحی و فرهنگی برگزار شود، به چه میزان تمایل دارید در آن شرکت کنید؟
مناسب	۳.۹۶	تا چه حد برای بهبود وضعیت تحصیلی فرزندانان با مدرسه و دیگر اولیاء در تعامل و ارتباط هستید؟

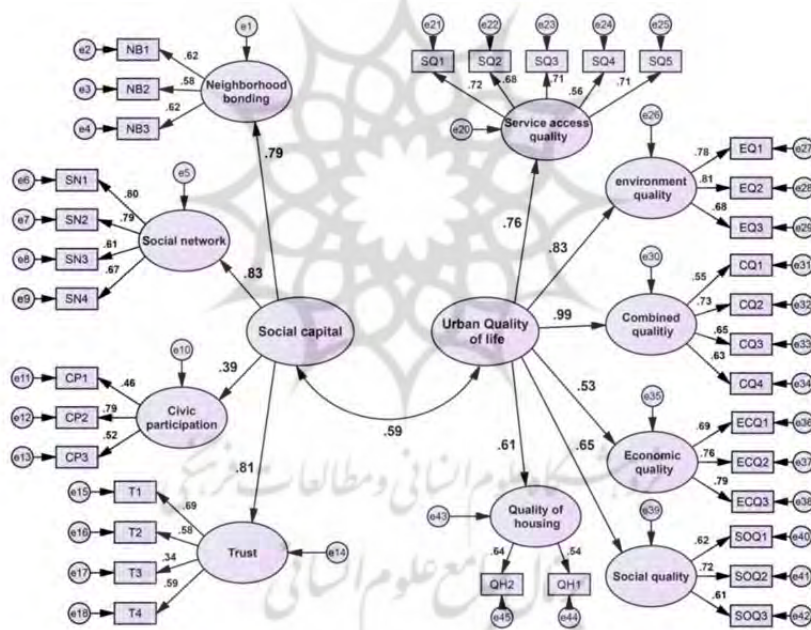
وضعیت	میانگین	ابعاد، شاخصها و سنجه ها
-	-	اعتماد
نامناسب	۱.۸۹	در صورت بروز حادثه‌ای در شهر تا چه حد احتمال می‌دهید مردم به شما کمک کنند؟ (حوادثی از قبیل تصادف، سرقت کیف شما و ...)
متوسط	۲.۶۱	میزان اعتماد شما به همسایگانتان به چه میزان است؟
نامناسب	۲.۵۵	میزان اعتماد شما به نهادهای دولتی و ارگانهای ذیربط در مدیریت شهر به چه میزان است؟
نامناسب	۱.۹۱	میزان اعتماد کلی شما به مردم محله به چه میزان است؟
کیفیت ذهنی زندگی شهری		
-	-	کیفیت دسترسی به خدمات
متوسط	۲.۶۳	میزان رضایت از نحوه جابجایی و دسترسی به حمل و نقل عمومی
نامناسب	۲.۲۶	میزان رضایت از امکانات بهداشتی و درمانی
نامناسب	۱.۹۱	میزان رضایت از دسترسی به خرید مایحتاج روزانه
متوسط	۲.۷۷	میزان رضایت از دسترسی به امکانات ورزشی، فراغتی و فرهنگی
نامناسب	۲.۳۴	میزان رضایت از دسترسی به امکانات آموزشی
-	-	کیفیت‌های محیط شهری
متوسط	۲.۹۷	هنگام حرکت در سطح محله به چه میزان احساس آرامش روحی می‌کنید؟
متوسط	۲.۷۰	آیا محیط محله شما را به پیاده‌روی تشویق می‌کند؟
متوسط	۲.۶۰	تا چه حد فضای محله را زیبا می‌دانید؟
-	-	کیفیت‌های غیرملموس
متوسط	۳.۰۵	تا چه حد در آینده به بهبود شرایط محله خود از جنبه‌های مختلف امید دارید؟
متوسط	۳.۲۱	با زندگی در این محله تا چه حد احساس امنیت می‌کنید؟

وضعیت	میانگین	ابعاد، شاخصها و سنجه ها
نامناسب	۲.۵۲	آیا با زندگی در شهر پردیس سلامت جسمی و روحی شما و خانوادتان تأمین می‌شود؟
متوسط	۲.۷۰	آیا شرایط محله امکان پیشرفت فردی و اجتماعی را برای شما و خانوادتان تأمین می‌کند؟
-	-	کیفیت محیط اقتصادی
متوسط	۳.۰۷	تا چه حد از شرایط مالی و اقتصادی خود راضی هستید؟
نامناسب	۲.۵۷	میزان رضایت شما از شغل‌تان به چه میزان است؟
نامناسب	۲.۵۶	با توجه به شرایط موجود شهر تا چه حد به ارتقاء شرایط شغلی و درآمدی خود امید دارید؟
-	-	کیفیت محیط اجتماعی
متوسط	۳.۰۰	تا چه حد از میزان و نحوه ارتباطات خود در سطح محله و همسایگان راضی هستید؟
نامناسب	۲.۲۸	به نظر شما محیط و شرایط محله تا چه حد به شما امکان آشنایی و مراوده روزانه با دیگران را می‌دهد؟
نامناسب	۲.۴۰	شرایط محله تا چه حد به شما امکان مشارکت در امور مختلف را می‌دهد؟
-	-	کیفیت مسکن
نامناسب	۲.۱۹	آیا از شرایط مربوط به هزینه‌های مسکنی که در آن ساکن هستید راضی هستید؟ (هزینه‌هایی از قبیل هزینه خرید یا اجاره، هزینه‌های ماهیانه مربوط به شارژ و غیره)
متوسط	۲.۹۶	به چه میزان از شرایط فیزیکی خانه‌ای که در آن زندگی می‌کنید، شامل متراژ خانه، تعداد اتاق، نوع آن اعم از آپارتمانی یا حیاط دار، زیبایی و آسایش آن، رضایت دارید؟

مأخذ: نگارندگان

در ادامه این موضوع بررسی خواهد شد که آیا این کیفیت ذهنی زندگی شهری تحت تأثیر شاخصهای سرمایه اجتماعی قرار دارد یا خیر. روشن شدن این موضوع می‌تواند بر روی استراتژی‌های مدیریت و برنامه ریزی منطقه در راستای ارتقاء کیفیت زندگی شهری ساکنان مؤثر باشد.

در شکل ۳ نتایج مدلسازی ساختاری صورت گرفته جهت بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری در منطقه ۱۲ ارائه شده است. بر اساس خروجیهای مدل، شاخصهای برازش این مدل نشان دهنده برازش مناسب مدل است (جدول ۴). همچنین تمامی مسیرهای رسم شده در مدل در سطح معناداری مناسبی ($P \leq 0.05$) قرار دارند (جدول پیوست).

شکل ۳. مدلسازی معادلات ساختاری پژوهش و شاخصهای برازش مدل

جدول ۴. وضعیت شاخصهای برازش مدل ساختاری تحقیق

شاخص	شرح	بازه قابل قبول	مقدار	وضعیت
χ^2/df	Relative Chi-Square	مقادیر کمتر از ۲	۱.۶۳۴	برازش مناسب
RMSEA	Root Mean Square Error of Approximation	مقادیر کمتر از ۰.۰۸	۰.۰۵۶	برازش مناسب

برازش مناسب	۰.۹۶۳	مقادیر بیشتر از ۰.۹۵	Goodness Fit Index	GFI
برازش مناسب	۰.۹۵۷	مقادیر بیشتر از ۰.۹۵	Adjusted Good of Fit Index	AGFI
برازش مناسب	۰.۹۵۲	مقادیر بیشتر از ۰.۹۵	Normed Fit Index	NFI

۶. بحث و جمع بندی

با توجه به مدلسازی صورت گرفته مشخص می‌شود تمامی متغیرهای آشکار پژوهش به خوبی متغیرهای پنهان را تبیین می‌کنند. در این تحقیق دو سطح از متغیرهای پنهان وجود دارد. سطح اول سازه های چهارگانه سرمایه اجتماعی و سازه های ششگانه کیفیت ذهنی زندگی شهری است که به طور مستقیم توسط متغیرهای آشکار تبیین می‌شوند. با توجه به سطوح معناداری و ضرایب رگرسیونی موجود در مدل، متغیرهای پنهان سطح یک به خوبی توسط متغیرهای آشکار تبیین می‌شوند. سطح دوم متغیرهای پنهان شاخصهای سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری است که خود توسط متغیرهای پنهان سطح دوم تبیین می‌شوند. با توجه به سطوح معناداری و ضرایب رگرسیونی خروجی مدل می‌توان گفت شاخصهای در نظر گرفته شده برای این دو متغیر پنهان (متغیرهای اصلی تحقیق) به خوبی آنها را حمایت می‌کنند. این امر نشان دهنده انتخاب مناسب متغیرها و سنجه ها در مرحله تدوین پرسشنامه است.

در این مرحله با توجه به یافته های پژوهش به بررسی فرضیات تحقیق خواهیم پرداخت. بر اساس نتایج جدول ۱، بیشتر شاخصهای سرمایه اجتماعی در سطح محله‌های تاریخی منطقه ۱۲ شهر تهران نامناسب و یا در حد متوسط ارزیابی می‌شوند. در نتیجه می‌توان گفت میزان کلی سرمایه اجتماعی در این محدوده پایین است (اثبات فرضیه اول تحقیق). همچنین با توجه به وضعیت نامناسب شاخصهای مختلف کیفیت ذهنی زندگی، شاخص کلی کیفیت ذهنی زندگی شهری نیز در سطح این محدوده پایین ارزیابی می‌شود (اثبات فرضیه دوم تحقیق). این نتیجه می‌تواند تا حدود زیادی نرخ مهاجرت از بافت این بخش از تهران را توجیه نماید. کیفیت ذهنی زندگی شهری پایین در سطح محدوده تاریخی که معرف میزان رضایتمندی افراد از زندگی در این محدوده می‌باشد، منجر به کاهش تمایل افراد به ادامه سکونت در سطح بافت تاریخی شهر تهران شده است.

فرضیه سوم این پژوهش نیز به تأثیر مثبت سرمایه اجتماعی بر میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری در سطح منطقه اشاره دارد. مطابق با مدل معادلات ساختاری تحقیق و با

توجه به برآزش مناسب مدل و همچنین سطح معناداری رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت ذهنی زندگی شهری، تأثیر مثبت سرمایه اجتماعی بر میزان کیفیت ذهنی زندگی شهری (فرضیه سوم) به اثبات می‌رسد. با توجه به میزان ضریب رگرسیونی استاندارد شده به دست آمده در مدل (۰.۵۹) می‌توان گفت میزان همبستگی این دو شاخص نیز در سطح مناسبی قرار دارد. این ارتباط در پژوهشهای دیگری نیز به اثبات رسیده است (برای مثال: Iacops, 1961; Coleman, 1990; Putnam, 1994; Holtgrave & Crosby, 2003; Petrosillo et al., 2013; Hamdan et al., 2014). بر این اساس در برنامه ریزی جهت ارتقاء کیفیت زندگی شهری باید توجه ویژه‌ای به ارتقاء سطح سرمایه اجتماعی و راهکارهای فعالسازی آن در راستای اهداف برنامه ریزی کیفیت زندگی شهری کرد.

۷. نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان دهنده اهمیت توجه به ابعاد غیر ملموسی چون سرمایه اجتماعی در فرآیند برنامه‌ریزی و ارائه استراتژی‌های ارتقاء کیفیت زندگی در محیطهای شهری است. این امر به خصوص در بسیاری از برنامه‌ریزی‌های انجام شده در کشورهای در حال توسعه ای چون ایران و بخصوص بافت تاریخی شهر تهران مورد غفلت مدیران شهری است. با مراجعه به طرحها و برنامه های تهیه شده برای منطقه ۱۲ شهر تهران اغلب شاهد ارائه راهکارهای کالبدی- عملکردی چون منظرسازی شهری، ارتقاء کیفیت کالبدی فضاهاى شهری، ارتقاء زیرساختها و خدمات و غیره، آن هم به صورت دستوری و بالا به پایین و نه مبتنی بر نیاز سنجی واقعی بر مبنای مشارکت ساکنان هستیم. در حالیکه طبق نتایج این پژوهش در کنار ارتقاء ابعاد کالبدی و عملکردی، ارتقاء سرمایه اجتماعی مبتنی بر افزایش سطح اعتماد بین ساکنان و مدیران شهری و اعتماد عمومی (اعتماد میان ساکنان) می‌تواند منجر به شکلگیری مشارکت در فرآیندهای برنامه‌ریزی و ارتقاء کیفیت زندگی گردد. همچنین تدوین استراتژی‌هایی جهت ایجاد همکاری بین همسایگان در راستای بهبود کیفیت محیط سکونتشان می‌تواند منجر به تعمیق پیوندهای همسایگی و همچنین بهبود کیفیتهای محیطی گردد. به طور قطع این همکاری منجر به شناسایی اولویتهای مهمتر توسط ساکنان خواهد شد، اولویتهایی که لزوماً منطبق بر اولویتهای برنامه ای تعیین شده توسط مدیریت شهری نیست. تسهیل فرایندهای شکلگیری نهادها و شبکه های غیر رسمی محلی

نیز می‌تواند به عنوان یک استراتژی در راستای ارتقاء سطح سرمایه اجتماعی و در نتیجه ارتقاء کیفیت زندگی شهری در نظر گرفته شود.

در نهایت می‌توان گفت در برنامه ریزی جهت بازآفرینی بافت تاریخی شهر تهران نیازمند رویکردی اجتماعی و به خصوص توجه به ارتقاء سرمایه اجتماعی افراد و همچنین استراتژی‌هایی جهت فعالسازی این ظرفیت در راستای ارتقاء کیفیت زندگی شهری ساکنان هستیم. فرآیند ارتقاء سرمایه اجتماعی مفهومی زمینه‌گراست که در هر مکانی نیازمند راهکارهای خاص خود می‌باشد. همچنین تدوین استراتژی‌های بهره‌گیری از این سرمایه اجتماعی نیز در شرایط و زمینه‌های مختلف متفاوت خواهد بود. لذا پیشنهاد می‌شود به منظور تکمیل نتایج این پژوهش پژوهشهایی جهت ارائه راهکارهای ارتقاء سرمایه اجتماعی و همچنین نحوه فعالسازی سرمایه اجتماعی در راستای اهداف توسعه شهری (به خصوص بافت تاریخی تهران) انجام شود.

پی‌نوشت

۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری آقای محمد رضا یزدان پناه شاه آبادی در رشته شهرسازی دانشگاه بوعلی سینا می‌باشد که تحت نظر راهنمایی نویسنده مسئول دکتر حسن سجادزاده انجام گرفته است.

کتاب‌نامه

براتی، ناصر؛ یزدان پناه شاه آبادی، محمدرضا (۱۳۹۰). «بررسی ارتباط مفهومی سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در محیط شهری، نمونه موردی: شهر جدید پردیس»، جامعه پژوهشی فرهنگی، ۲، ۱، ۴۹-۲۵.

تاجبخش، کیان و دیگران (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، چاپ اول، تهران: شیرازه.

حبیبی، سید محسن؛ هورکارد، برنارد (۱۳۸۴). اطلس کلانشهر تهران، تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری (شهرداری تهران)

خاکی، غلامرضا (۱۳۷۹). روش تحقیق در مدیریت، چاپ اول، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی.

سرمد، زهره و دیگران (۱۳۸۱). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چاپ ششم، تهران: انتشارات آگاه.

غفاری، غلامرضا، اونق، نازمحمد (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی. مجله مطالعات اجتماعی

ایران، ۱(۱)، ۱۵۹-۱۹۹.

مرکز آماری ایران (۱۳۹۶). سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، تهران.
مهندسین مشاور باوند (۱۳۸۵). طرح تفصیلی منطقه ۱۲ شهر تهران، تهران: مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران.
نوغانی، محسن، اصغرپور، احمدرضا، کرمانی، مهدی و شیما صفا (۱۳۸۷). کیفیت زندگی شهروندان و رابطه آن با سرمایه اجتماعی در شهر مشهد. *مجله علوم اجتماعی*، ۵ (۱)، ۱۱۱-۱۴۰.
وصالی، سعید، توکل، محمدمهدی. (۱۳۹۱). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی در شهر تهران. *مجله مطالعات جامعه شناختی شهری (مطالعات شهری)*، ۲ (۲)، ۱۹۷-۲۲۰.

- Coleman, J. S. (1990) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA, and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Eckersley, R. (1999, October). Measuring well-being: Material progress and quality of life. In *Keynote address to Made to Measure Conference Council of Social Service of NSW*.
- Grootaert, C. (Ed.). (2003). *Measuring social capital: An integrated questionnaire* (No. 18). World Bank Publications.
- Haas, B. K. (1999). A multidisciplinary concept analysis of quality of life. *Western journal of nursing research*, 21(6), 728-742.
- Hamdan, H., Yusof, F., & Marzukhi, M. A. (2014). Social capital and quality of life in urban neighborhoods high density housing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 153, 169-179.
- Han, J., Liang, H., Hara, K., Uwasu, M., & Dong, L. (2016). Quality of life in China's largest city, Shanghai: A 20-year subjective and objective composite assessment. *Journal of Cleaner Production*.
- Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2014). Social capital and well-being in times of crisis. *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 145-162.
- Holtgrave, D. R., & Crosby, R. A. (2003). Social capital, poverty, and income inequality as predictors of gonorrhoea, syphilis, chlamydia and AIDS case rates in the United States. *Sexually transmitted infections*, 79(1), 62-64.
- Inglehart, R., Basanez, M., & Menendez Moreno, A. (1998). Human values and beliefs: A crosscultural sourcebook: Political, religious, sexual, and economic norms in 43 societies. Findings from the 1990-1993 World values survey. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Jacobs, J. (1961). The death and life of great American cities. *New York: Vintage*.
- Jany-Catrice, F., & Marlier, G. (2013). Regional indicators of well-being: The case of France. In *Community Quality-of-Life Indicators: Best Cases VI* (pp. 19-44). Springer, Dordrecht.
- Lee, S., & Guhathakurta, S. (2013). Bridging environmental sustainability and quality of life in metropolitan Atlanta's urban communities. In *Community Quality-of-Life Indicators: Best Cases VI* (pp. 207-231). Springer, Dordrecht.
- Leyden, K. M. (2003). Social capital and the built environment: the importance of walkable neighborhoods. *American journal of public health*, 93(9), 1546-1551.

- Li, Y., Pickles, A., & Savage, M. (2005). Social capital and social trust in Britain. *European sociological review*, 21(2), 109-123.
- Low, C. T., Stimson, R., Chen, S., Cerin, E., Wong, P. P. Y., & Lai, P. C. (2018). Personal and neighbourhood indicators of quality of urban life: a case study of Hong Kong. *Social Indicators Research*, 136(2), 751-773.
- Marans, R. W. (2015). Quality of urban life & environmental sustainability studies: Future linkage opportunities. *Habitat International*, 45, 47-52.
- Marans, R. W., & Stimson, R. (2011). An overview of quality of urban life. In *Investigating quality of urban life* (pp. 1-29). Springer, Dordrecht.
- McAslan, D., Prakash, M., Pijawka, D., Guhathakurta, S., & Sadalla, E. (2013). Measuring quality of life in border cities: The border observatory project in the US-Mexico border region. In *Community quality-of-life indicators: Best cases VI* (pp. 143-169). Springer, Dordrecht.
- Petrosillo, I., Costanza, R., Aretano, R., Zaccarelli, N., & Zurlini, G. (2013). The use of subjective indicators to assess how natural and social capital support residents' quality of life in a small volcanic island. *Ecological Indicators*, 24, 609-620.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton university press.
- Roberts, P., Sykes, H., & Granger, R. (Eds.). (2016). *Urban regeneration*. Sage.
- Santos, L. D., & Martins, I. (2013). The Monitoring System on Quality of Life of the City of Porto. In *Community Quality-of-Life Indicators: Best Cases VI* (pp. 77-98). Springer, Dordrecht.
- Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The world bank research observer*, 15(2), 225-249.

پیوست

جدول پیوست. وضعیت شاخصهای مختلف
مربوط به روابط موجود در مدل معادلات ساختاری تحقیق

Tested relationships		R.W. ¹	S.R.W. ²	S.E. ³	C.R. ⁴	P ⁵
Urban Quality of life	<--> Social capital	.369	.595	.074	5.003	.000
Neighborhood bonding	<--- Social capital	.926	.790	.177	5.227	.000
Social network	<--- Social capital	.830	.827	.144	5.727	.000
Civic participation	<--- Social capital	.308	.393	.099	3.120	.002
Trust	<--- Social capital	.472	.814	.129	3.669	.000
Quality of service access	<--- Urban Quality of life	.765	.764	.105	7.295	.000
Environmental quality	<--- Urban Quality of life	.830	.828	.120	7.131	.000
Combined quality	<--- Urban Quality of life	.672	.988	.100	6.699	.000
Economic environment quality	<--- Urban Quality of life	.520	.533	.095	5.467	.000
Social environment quality	<--- Urban Quality of life	.444	.649	.079	5.631	.000
Quality of housing	<--- Urban Quality of life	.429	.608	.100	4.276	.000
NB1	<--- Neighborhood bonding	.694	.622	.115	6.033	.000
NB2	<--- Neighborhood bonding	.751	.577	.130	5.803	.000
NB3	<--- Neighborhood bonding	.894	.619	.148	6.033	.000
SN1	<--- Social network	.597	.613	.070	8.470	.000
SN2	<--- Social network	1.245	.789	.148	8.415	.000
SN3	<--- Social network	1.341	.799	.158	8.470	.000
SN4	<--- Social network	1.182	.670	.156	7.570	.000
CP1	<--- Civic participation	.342	.516	.076	4.515	.000
CP2	<--- Civic participation	1.994	.787	.461	4.328	.000
CP3	<--- Civic participation	1.343	.464	.297	4.515	.000
T1	<--- Trust	.310	.344	.076	4.075	.000
T2	<--- Trust	1.751	.577	.447	3.917	.000
T3	<--- Trust	2.224	.686	.546	4.075	.000
T4	<--- Trust	1.567	.585	.398	3.933	.000
SQ1	<--- Quality of service access	.788	.723	.090	8.707	.000
SQ2	<--- Quality of service access	.863	.678	.099	8.707	.000
SQ3	<--- Quality of service access	.938	.714	.103	9.122	.000
SQ4	<--- Quality of service access	.763	.563	.105	7.290	.000
SQ5	<--- Quality of service access	.982	.706	.109	9.032	.000
EQ1	<--- Environmental quality	.757	.784	.069	11.003	.000

¹ Regression Weights
² Standard Regression Weights
³ Standard Error
⁴ Critical Rate
⁵ P-value

Tested relationships			R.W. ¹	S.R.W. ²	S.E. ³	C.R. ⁴	P ⁵
EQ2	<---	Environmental quality	1.070	.809	.097	11.003	.000
EQ3	<---	Environmental quality	.992	.681	.106	9.371	.000
CQ1	<---	Combined quality	.569	.553	.078	7.291	.000
CQ2	<---	Combined quality	1.282	.726	.176	7.291	.000
CQ3	<---	Combined quality	1.332	.646	.196	6.809	.000
CQ4	<---	Combined quality	1.198	.626	.180	6.671	.000
ECQ1	<---	Economic environment quality	.810	.693	.093	8.682	.000
ECQ2	<---	Economic environment quality	.938	.765	.108	8.682	.000
ECQ3	<---	Economic environment quality	.958	.786	.110	8.747	.000
SOQ1	<---	Social environment quality	.613	.622	.092	6.626	.000
SOQ2	<---	Social environment quality	1.175	.722	.177	6.626	.000
SOQ3	<---	Social environment quality	1.080	.606	.174	6.198	.000
QH1	<---	Quality of housing	.539	.543	.132	4.086	.000
QH2	<---	Quality of housing	1.188	.636	.291	4.086	.000

